

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України

Випуск 14

УДК 378(082):159.9

ББК 74.58+88я43

П 68

Рецензенти:

- Л.А.Мойсєнко** – доктор психологічних наук, професор, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ
- Ж.П.Вірна** – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології, Волинський державний університет імені Лесі Українки, м.Луцьк
- В.О.Моляко** – академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор (Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України)

Редакційна колегія:

Максименко С.Д., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Балл Г.О.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Болтісець С.І.**, доктор психологічних наук, професор; **Боришевський М.Й.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Онуфрієва Л.А.**, кандидат психологічних наук, доцент (відповідальний секретар); **Чепелєва Н.В.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Шинкарук А.І.**, доктор психологічних наук, професор (заступник відповідального редактора).

Друкується за ухвалою вченої ради

Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України

(протокол № 7 від 6 жовтня 2011 р.),

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(протокол № 9 від 28 вересня 2011 р.)

П 68 Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 14. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 928 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасної психології, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних дослідників. Здійснено аналіз проблем, умов і труднощів психічного розвитку, вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості й психології навчання.

Збірник наукових праць адресовано професійним психологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку психологічної науки.

УДК 378(082):159.9

ББК 74.58+88я43

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації серія КВ № 14574-3545Р від 11.11.2008 р.*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 року)*

© Автори статей, 2011

© "Аксіома", видання, 2011

Зміст

С.Д. Максименко	
Розвиток особистості – розгортання чи новоутворення?	3
О.С.Аврамчук	
Використання ТАТ для діагностики захисних механізмів у клінічній практиці.....	12
Беата Барчі	
Особливості мотивації безробітних	23
Н.П. Берегова	
Теоретичний аналіз проблеми впливу особистісних характеристик студентів–психологів на розвиток професійної придатності	40
О.В.Бєлова	
Аналіз методик дослідження агресії у молодших школярів з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком	49
І.В. Ващенко, Л.В. Кондрацька	
Вплив сімейних конфліктів на формування феномена “Емоційне вигорання” у підлітків	61
О.Я.Восєводіна	
Особливості смислової сфери студентської молоді	74
О.В. Волкова	
Психологічні особливості жінок різного віку із загрозою невиношування вагітності	83
Н.І. Волошко	
Дослідження оціночно–почуттєвого компонента психологічної культури здорового способу життя учнів ЗОНЗ	93
О.В.Гаврилов	
Формування поняття про розумову відсталість у психолого–педагогічних дослідженнях	104
Т.С.Горяча	
Психокорекційна програма та основні методи психокорекції для осіб із остеохондрозом хребта	114
Н.Є.Гоцуляк, О.П.Мащенко	
Сутність поняття “стратегія учіння” у структурі навчання іноземній мові та його психологічна характеристика	125
В.О. Гринько	
Емпіричне дослідження складових професійної мобільності викладача вищої школи	134
В.Т.Грубляк, В.В.Грубляк	
Психологічні особливості самотності в похилому віці	144

Особливості мотивації безробітних

У статті представлено огляд і аналіз проблеми мотивації вибору професії безробітними. На матеріалі вивчення психологічної літератури конкретизовано теоретичний і практичний внесок науковців із означеної проблематики, розкрито сукупний портрет безробітного через загальні психологічні якості. Зазначено, що ситуація безробіття супроводжується трансформацією провідних мотивів пошуку роботи і ставлення до роботи по мірі збереження статусу безробітного (на рівні індивіда) та еволюцією типу безробітного по мірі змін, що відбуваються у свідомості суспільства (менталітеті) відносно професійної діяльності і престижу тих або інших професій (на соціальному рівні).

Ключові слова: мотиви вибору професії, безробітний, особистісні характеристики безробітного.

В статье представлен обзор и анализ проблемы мотивации выбора профессии безработными. На материале изучения психологической литературы конкретизированы теоретический и практический вклад ученых из обозначенной проблематики, раскрыт обобщенный портрет безработного на основе общих психологических качеств. Отмечено, что ситуация безработицы сопровождается трансформацией ведущих мотивов поиска работы и отношения к работе по мере сохранения статуса безработного (на уровне индивида) и эволюцией типа безработного по мере изменений, что происходят в сознании общества (менталитете) относительно профессиональной деятельности и престижа тех или иных профессий (на социальном уровне).

Ключевые слова: мотивы выбора профессии, безработный, личные характеристики безработного.

Сучасні соціально-економічні і політичні зміни у суспільстві, поряд із позитивними тенденціями, спричинили низку негативних наслідків, зокрема, безробіття. Як складний суспільний феномен, безробіття є показником хвороби суспільства, недосконалості багатьох суспільних інститутів. Але найбільшою шкоди безробіття завдає людям, які втратили роботу через скорочення робочих місць. Розгубленість, депресія, страх, непотрібність, втрата сенсу життя, зміна соціального статусу, зниження рівня життя і колишніх соціальних зв'язків, збільшення неорганізованого часу, нерозуміння значення власної активності у вирішенні кризової ситуації, матеріальні труднощі, – ось далеко не повний перелік змін настрою та психологічного стану безробітних і новий соціальної напруги у суспільстві. Тому нині безробіття є предметом дослідження спеціалістів різних наукових галузей.

Наукові пошуки, наприклад, соціологів (В.С. Боровик [8], К.Х. Брайер [9], М. Вебер [15], Л.Д. Дьоміна [21], П.А. Сорокін [42] та ін.) зосереджені на дестабілізації соціально-трудових відносин у суспільстві, що виражалася у зміні соціального статусу людини – безробітний. Дослідники вивчали соціальну “ціну” безробіття, способи соціальної адаптації незайнятого населення, напрямки державного регулювання безробіття (А.Д. Базарсадаєва [4], А.І. Варьянов [12], В.Н. Іванова [24], С.В. Корнілова [28], Л.І. Старовойтова [43] та ін.).

В економічній науці також існує значна кількість праць, присвячених безробіттю (В.В. Адамчук [2], Г.С. Беккер [6], І.Ф. Бєляєва [7], В.С. Буланов [10], В.Н. Іванова [24], Дж. Кейнс [27], А.А. Нікіфорова [36], В.І. Плакся [40] тощо). Науковці прагнули розкрити економічні аспекти безробіття, як показника стану всієї економічної сфери і збалансованості ринку праці (В.В. Адамчук [2], В.С. Буланов [10], Дж. Кейнс [27], В.І. Плакся [40], Л.І. Старовойтова [43] тощо). Досліджувалися економічні причини виникнення безробіття (науково-технічний прогрес, інфляція, структурні зрушення в економіці, надлишок робочого населення тощо). Зазначалося, що, з одного боку, науково-технічний прогрес, впровадження нових технологій, автоматизація виробництва приводять до підвищення продуктивності окремих працівників і економіки в цілому. З другого боку, зростання заробітної плати викликає у роботодавців бажання скоротити працівників за рахунок росту механізації виробництва. Все це призводить до скорочення зайнятості та зростання безробіття. Для того, щоб підтримувати зайнятість на попередньому рівні потрібно або розширювати обсяги виробництва, або диверсифікувати капітал у слаборозвинені галузі економіки або в ті галузі економіки, що досить швидко розвиваються. Відтак, економічне зростання потрібно задля простого підтримування зайнятості на постійному рівні, а, отже, зниження рівня безробіття.

Отже, про людський ресурс як головний вид стратегічного ресурсу і виробничої сили будь-якої організації, регіону та суспільно-економічної формації слід дбати.

Безробіття, як особливий стан буття суспільства й індивіда, що зумовлений певним історичним періодом, типом суспільних стосунків, соціально-політичними і соціокультурними умовами, було предметом уваги філософів (А. Августін [1], С.Н. Булгаков [11] та ін.). Вчені вивчали механізми, які сприяють подоланню безробіття: моральне вдосконалення особистості, освіта, забезпечення права на працю, реалізацію в трудовій діяльності почуттів і якостей людини як особистості тощо.

Тя чи не найбільше наукових розвідок із проблеми безробіття проведено психологами (Р.І. Атаманова [3], Л.П. Башук [5], Ф.Ю. Висилюк [13], Л.П. Вассерман [14], І.А. Волошина [16], Н.А. Гребенніков [16], Н.С. Глуханюк [17], І.М. Городецька [19], А.М. Дьомін [21], В.Б. Зайцева [22], А.Н. Колобкова [17], О.В. Корчевна [29], Е. Лахельма [33], Л.Е. Макалкіна [31], А.Ю. Осипицький [38], Г.О. Печоркіна [17], А.В. Селезньова [41], С.С. Степанова [44], М.В. Удальцова [46], Т.С. Чуйкова [38] та ін.).

Зміну особистісних характеристик безробітних (зростає тривожність, неспокій, загальна незадоволеність життям; помітно знижується самооцінка, самоповага, самоконтроль; підвищується невпевненість, песимістичність щодо майбутнього та ін.) вивчали І.А. Волошина [16], Н.С. Глуханюк [17], В.А. Гребенніков [16], А.М. Дьомін [21], А.Н. Колобкова [17], О.В. Корчевна [29], Е. Лахельма [33], К. Леана [30], Е.Ю. Мандрикова [32], С. Маніла [40], Н.Б. Михайлова [34], Л.Е. Пельцман [39], С.С. Степанова [44], М.В. Удальцова [46], Д. Фельдман [30] тощо. За результатами проведених досліджень автори з'ясували, що впродовж деякого часу після втрати роботи більшість безробітних перебуває в розгубленому і пригніченому настрої. Їх самооцінка себе як особистості та уява про свій соціальний статус різко знижуються, відбуваються зміни поведінки, ставлення до роботи і стилю життя тощо. З цього приводу науковці (С.Л. Дановський, А.М. Дьомін, Е.Ю. Мандрикова, М.В. Удальцова та ін.) у своїх працях зазначали наступне. Найбільш особистісні якості, які властиві клієнтам центру психології, більшість яких становлять безробітні, характеризують: високий рівень тривожності і неспокою, конформність, песимістичність, консервативність, відокремленість, знижені комунікативні схильності, часті сумніви і підозрілість, зумовлені низькою самооцінкою, складностями адаптації до мінливих умов праці, висока ригідність відносно професійних уподобань (С.Л. Дановський, Л.А. Коростильова), переважання екстернального локусу контролю (Е.Ю. Мандрикова, Н.Б. Михайлова).

Подібні висновки за результатами проведеного дослідження робить Н.Б. Михайлова [34], яка відмічає, що серед особистісних рис безробітних жінок переважають наступні: песимізм, тривожність, занижена самооцінка, практичність, здатність до вистрашування, заклопотаність, екстернальний локус контролю.

В цілому сукупний портрет безробітного, як відмічає С.Л. Дановський [20, с. 87], становлять такі загальні психологічні якості: невисокий рівень соціальної сміливості; покірність, поступливість, конформність; песимістичність і обережність у поведінці; підо-

зрілість, недовіра або скептицизм; високий рівень тривоги і неспокою; досить добре розвинутий інтелект; обов'язковість у виконанні соціальних норм поведінки; емоційна стійкість на рівні маргінального стану, яка на фоні показників тривоги і самоконтролю може приводити до фрустрованого стану. Було виявлено різне ставлення безробітних до свого звільнення. В одних безробітних спостерігалось болоче переживання свого нового соціального статусу, у них переважав рівень емоційної нестійкості, невисокий рівень самоконтролю, високі показники фрустрації. Інша частина безробітних, навпаки, демонструвала байдужість до того, що з ними відбувається. При цьому спостерігалися певні відмінності у безробітних за гендерною ознакою. У безробітних чоловіків показник соціальної сміливості був нижчий, ніж у жінок, але вищим був показник практичності, тобто безробітним чоловікам властива більша нерішучість і більша прагматичність.

На залежність працевлаштування безробітних від їх особистісних чинників вказують О.В. Корчевна [29], С.С. Степанова [44] тощо. Структура особистості безробітних, які працевлаштувалися, на думку С.С. Степанової, характеризується системними якостями, а саме [44]: оптимізмом, самостійністю, контактністю. В їх ціннісно-смісловій сфері ієрархію цінностей посідають духовні цінності, відповідальність за власний вибір, цінність соціальних досягнень. Для сфери значущих особистісних відношень безробітних, які працевлаштувалися, характерні позитивна модальність емоційного ставлення до минулого, теперішнього і майбутнього, близьких людей (батьків, дітей, подружжя), майбутньої роботи, самоприйняття. В їх уявленнях ситуація безробіття відбувається як часова подія, а часова перспектива – через суб'єктивну причетність до ситуації, незадоволеність теперішнім і надією на працевлаштування в майбутньому, що реалізується копінг-стратегіями “вирішення проблем” і “пошук соціальної підтримки”.

Безробітні, які не працевлаштувалися, ситуацію із безробіттям сприймають як таку, що залежить не від них самих, а від “когось”, як джерело фрустрації потреб, а минуле, теперішнє і майбутнє в їх уявленнях ізольовані.

Схожі висновки віднаходимо також у працях О.В. Корчечної [29]. Дослідниця експериментально визначила, що успішність формування активності безробітних на ринку праці значною мірою залежить від психологічних чинників: наявного рівня сформованості складових набутого людиною потенціалу суб'єктивної активності. Вона здійснила типологію рівнів прояву активності безробітних на основі врахування сформованих особливостей

емісивної (афективний, ціннісно-рефлексивний та інструментальний компоненти суб'єктного потенціалу активності) і динамічної (саморегуляційний компонент суб'єктного потенціалу активності) її складових.

Ситуація безробіття супроводжується трансформацією провідних мотивів пошуку роботи і ставлення до роботи по мірі збереження статусу безробітного (на рівні індивіда) та еволюцією типу безробітного по мірі змін, що відбуваються у свідомості суспільства (менталітеті) відносно професійної діяльності і престижу тих або інших професій (на соціальному рівні), зазначають Ю.М. Плюсін, В.С. Пономєв [18]. У цьому відношенні А.Д. Базарсадаєва [4], Н.Н. Михайлова [34] відмічають, що стратегії поведінки і захисні механізми безробітних зазнають змін і відрізняються залежно від віку. Як визначає А.Д. Базарсадаєва [4], стратегії поведінки безробітної молоді, як особливої соціально-демографічної групи (сукупність орієнтацій і мотивів, локалізованих у свідомості молоді, які реалізуються в сукупності усвідомлених дій, пов'язаних із пошуком і відбором вакансій для подальшого працевлаштування), відрізняються від інших вікових груп безробітних. Виявлені стратегії поведінки безробітної молоді було запропоновано класифікувати за критеріями: активність–пасивність, соціальний статус і канал пошуку роботи, які стали основою класифікації. Так, активні та пасивні стратегії поведінки безробітної молоді на ринку праці (за критерієм активності–пасивності) характеризуються тим, що:

активні стратегії реалізує безробітна молодь, для якої притаманний конструктивно-інноваційний пошук роботи, пасивні стратегії демонструють ті, хто займає позицію очікування роботи.

За наступним критерієм (каналом пошуку роботи) стратегії поведінки безробітної молоді визначено такі: самостійний пошук роботи (засоби масової інформації, Інтернет, відділи кадрів організації тощо); пошук роботи за допомогою (власні зв'язки, центри зайнятості населення, приватні кадрові агенції тощо).

Оскільки безробіття спричинює вимушену деформацію стилю життя людини, то, як зазначали І.К. Заславський [23], А.К. Осницький [38], М.В. Удальцова [46], Т.С. Чуйкова [38] та інші, з економічної точки зору це вимагає збільшення витрат держави на відновлення повної або часткової втрати кваліфікації, що була втрачена тривалою професійною бездіяльністю, а також збільшення дотацій на виплату субсидій по безробіттю, компенсацій тощо. Отже, констатує І.К. Заславський [23], державі дешевше відновити прогноз щодо можливого безробіття і вживати

своєчасно відповідні заходи, які унеможливили б його появу, ніж займатися утриманням безробіття.

Схожі міркування і в О.С. Голосової, яка соціальний портрет безробітної жінки з дитиною на регіональному ринку праці демонструє на основі соціально-трудова характеристик: високий рівень освіти і кваліфікації; низький рівень матеріального забезпечення (головним джерелом матеріального забезпечення є заробітна плата чоловіка або пенсія батьків); слабка мотивація до навчання і до перенавчання; здійснює пошук роботи переважно через родичів, знайомих або друзів. Дослідниця основні напрямки вирішення проблеми безробіття жінок із дітьми і покращення їх соціального стану вбачає у:

- підвищенні мотивації до навчання і саморозвитку (тематичні семінари, тренінги, програми);
- професійній орієнтації, перенавчанні;
- соціально-психологічній підтримці і соціально-трудова адаптації (створення спеціалізованих центрів);
- створенні самозайнятості і розвитку підприємницької ініціативи.

До безпосередніх заходів профілактики жіночого безробіття автор відносить: випереджальне навчання осіб, які знаходяться під загрозою звільнення; систематичний моніторинг і організацію “гарячої лінії” з вивчення стану і проблем жінок у суспільстві та на ринку праці; роз’яснювальну і просвітницьку соціальну рекламу в ЗМІ.

Однак, зазначає М.В. Удальцова [46], при здійсненні заходів зі сприяння зайнятості населення важливо знати, якою є установка незайнятих на суспільно корисну діяльність (прагнуть працювати; вважають працю джерелом заходів до існування (чим більше платять, тим більше вони згодні працювати); сенс існування), а вже потім їх реалізовувати.

Особливої уваги заслуговує ставлення людини, яка втратила роботу, до появи і проведення свого неорганізованого часу. Все залежить від досягнутих нею результатів (життєвих новоутворень), набутого досвіду вирішення проблем, а тому може бути конструктивним або деструктивним. При конструктивному варіанті безробітний формує напрямки свого виходу із невизначеності, ініціює різні види своєї активності, їх структурує та переструктурує, усвідомлює свої можливості, залучає і використовує внутрішні і зовнішні ресурси для якнайшвидшого пошуку нової роботи. Самоорганізуючи себе, людина використовує один із психологічних механізмів буття особистості. У зв’язку з тим, що

очередними самоорганізаціє є адаптивні, надситуативні та творчі форми активності, це надає можливість особистості самоперетворюватися та здійснювати перетворення зовнішніх умов життєдіяльності. Як відмічає А.М. Дьомін, "у процесі самоорганізації можна новому знайти роботу або взагалі відмовитися від її пошуку, підтримувати досить високий рівень самоповаги за рахунок певних властивостей характеру, комунікації з близькими людьми" [21, с. 28], зануритися у сім'ю, ведення домашнього господарства, одержати статус приватного підприємця, фермера або впасти у депресію, відчай. Цей процес соціально та економічно структурований, тобто реалізується у межах тих можливостей, які надаються людині сучасним ринком праці, суспільною ідеологією, поточними життєвими, зокрема сімейними, обставинами.

Посилення зовнішніх соціальних регуляторів і ситуативних дій людини на ринку праці, згідно А.М. Дьоміна відбувається завдяки труднощій свідомості. Остання "як теоретичний інструмент надає можливість фіксувати складно організовані форми психічної активності особистості у сфері зайнятості; дозволяє реалізувати принципи розгляду психіки у зв'язку з типами середовищ; розкрити проблему взаємодії психологічних і соціально-економічних феноменів у мінливому суспільстві, а, відтак, розкрити таку базову характеристику свідомості, як її суб'єкт-об'єктна диференціація" [11, с. 28].

Руйнівний вплив безробіття на особистість в аспекті порушення відчуття часу і втрати сенсу життя розкривали у своїх роботах Ф.С. Ісмагілова [25], Л.Е. Макалкіна [31], Е.Ю. Мандрікова [32], Ч.М. Титаренко [45] та ін.

Підняття життєвого рівня, погіршення внутрішніх взаємин у родині безробітних досліджували А.А. Гордієнко [18], І.Е. Завласький [23], К. Леана [30], Г.І. Осадча [37], М.В. Удальцова [46] та ін. Автори констатували, що скорочення можливості сімей із неповнолітніми дітьми в ситуації безробіття до адаптації можуть вмістити уявлення про конструктивні та неконструктивні способи адаптації та способи вирішення проблем у ситуації безробіття.

Проведене дослідження дозволило А.М. Дьоміну виділити та об'єднати способи вирішення проблем, які використовують безробітні у сучасну епоху [21, с. 28-29]:

- активна поведінка;
- поведінка уникнення (втеча у спогади, уникнення пропозицій, пасивні релативні стосунки із державою);
- хаотичний пошук;
- пошук в умовах недостатньої поінформованості;

- продуктивне утриманство (активні релативні стосунки з країною делегування відповідальності за свою долю близьким);
- активне і цілеспрямоване використання ресурсів своєї міжособистісної мережі (планова інвентаризація зв'язків внутрішньосімейна консолідація, створення та/або підтримання референтного кола спілкування, використання оточення як замовника і споживача своїх послуг і продукції репутаційне працевлаштування);
- дієва конкретизація образу Я, своїх планів і оцінок всього, що відбувається (усвідомлене та активне використання індивідуальних ресурсів, опредмечування, конкретизація своїх бажань, планів, вмінь, накопичення пошукового досвіду, накопичення ресурсів через перенавчання);
- побудовування контексту поточної життєвої ситуації (відношення до складної ситуації як сукупності шансів);
- пошук і підтримка “потрібних” зв'язків, здатність бачити різноманітність сфер застосування своїх сил. Наведені способи вирішення проблем доповнюють один одного і можуть бути одночасно присутніми у поведінці людини.

Саме у періоди глибоких соціальних потрясінь у державі найбільш гостро постають проблеми, пов'язані з порушенням психічного здоров'я. З цього приводу Г.О. Печоркіна [17] у своїх роботах пише, що існує взаємозв'язок показників компонентів психічного здоров'я залежно від наявності або відсутності професійної зайнятості і тривалої відсутності роботи:

- в групі працюючих і тривало безробітних виявлено тісний взаємозв'язок між показниками самооціночного й емоційного компонентів; в групі тимчасово безробітних – між показниками самооціночного і потребового компонентів;
- найвища щільність взаємозв'язків виявлена між показниками компонентів психічного здоров'я у групі тривало безробітних громадян.

Встановлені особливості прояву психічного здоров'я відносно професійної зайнятості. Травмуючий вплив безробіття на психіку людини розкрито в працях Ф.С. Ісмагілової [25], Л.Е. Пельцман [39] та ін. Автори з'ясували, що безробіття спричинює у людини різні негативні емоційні стани (депресія, апатія, неспокій, пригніченість, фрустрація, агресія тощо).

На основі чималого практичного досвіду з консультування осіб, які вимушено втратили роботу, Ф.С. Ісмагілова схарактеризовує їх психологічні риси у такий спосіб. Незадоволеність потреб, порушення їх звичної ієрархії викликає у безробітного неспокій,

випадковості, страждання та інші негативні емоції, зокрема відкриття агресію. Втрата роботи неминуче супроводжується змінами у поведінці людини: відсутній розпорядок дня; з'являється багато вільного часу; режим дня втрачає для людини свою актуальність (може спізнитися на зустріч, невиправдано довго вести ділову розмову). Все це є наслідком втрати безробітним самоорганізованості, зниження актуальності орієнтування у часі. Відтак, негативні зміни у поведінці та емоційних реакціях осіб, які вимушено втратили роботу, становлять: "переживання стану депресії; зниження відчуття задоволеності життям; посилення відчуття самотності та соціальної ізоляції; втрата відчуття часу, відсутність розпорядку дня; втрата апатії, пасивності та покірності; перевага настрою невпевненості і фаталізму відносно до життя в цілому; втрата бажання до самоорганізованості в своєму житті; підвищення збудливості, агресії" (Мор, с. 135).

У зв'язку з тим, що емоційні переживання впливають на поведінку безробітного, французький психолог Лавье пропонує надання психологічної підтримки здійснювати через визначення психічного стану безробітного. Для цього ним була розроблена типологія переживань безробітних. Згідно цієї типології переживання кожен безробітний проходить через такі стадії:

1) шок, емоційне потрясіння. У більшості випадків це тимчасовий стан, який супроводжується відчуттям полегшення (шоку сталося, а, отже, завершилася тривала невизначеність);

2) неприйняття дійсності. Безробітний не хоче вірити в те, що це відбулося з ним. Він відмовляється вірити у своє звільнення;

3) гнів, обурення з приводу того, що відбулося. Відкрите обурення безробітний може виявляти на адресу будь-кого: родичів, колишніх колег, всіх, хто його оточує або міг би бути посереднім винуватцем того, що з ним сталося;

4) депресія, пригніченість, туга, стан, близький до повного відчаю. На цій стадії у безробітного спостерігається різке зниження мовної регуляції та пошукової активності. Людина занурюється в себе, зникає до думки про відсутність перспектив, марність спроб щодо зміни свого життя і власної непотрібності;

б) переоцінка цінностей. Безробітний переглядає ставлення до себе і до ситуації, в якій він опинився. На цій стадії виникає намір діяти, посилюється бажання змінити ситуацію будь-якими засобами, вирватися з неї. Якщо переоцінки не відбувається, то ситуація принципово не змінюється. Зберігається відчуття безперспективності та власної непотрібності.

Після визначення стадії переживання безробітного, наступним

кроком є підбір способу чи прийому, який буде найбільш ефективно впливати саме на цю людину.

Подібні до стадій переживань безробітного, які були виділені Лавьє, описує фази стресових станів у зв'язку із втратою роботи австрійський фахівець Л.Е. Пельцман [39]:

1) стан невизначеності і шоку. У цій фазі страх і емоції виступають як фактори ризику, внаслідок чого людина легко піддається іншим прикрятам: хворобам, нещасним випадкам. Саме тривала загроза того, що це може статися з людиною, є патогенним фактором;

2) суб'єктивне полегшення і конструктивне пристосування до ситуації. Ця фаза триває 3-4 місяці після втрати роботи. Спочатку людина відчуває певну ейфорію від наявності вільного часу, спостерігається навіть покращення здоров'я;

3) надто важкий стан. Дана фаза настає після 6 місяців відсутності роботи. Стан стає важким, особливо щодо протистояння неприємностям;

4) безпорадність і примирення з ситуацією, що склалася. На цій фазі з'являється страх щодо знаходження роботи.

За умови відсутності оптимальної відповідності психічної діяльності людини, її поведінки вимогам навколишнього середовища стає ускладненим або неможливим задоволення актуальних для людини потреб і реалізації пов'язаних із ними значущих цілей. Все це вказує на появу психічної дезадаптації. Прояви психічної дезадаптації (преневротичні порушення, невротичні реакції і стани, різні форми пограничних нервово-психічних розладів) вивчали (Л.П. Вассерман [14], В.Б. Зайцева [22] тощо). Явища психічної дезадаптації виникають як наслідок хронічної психоемоційної напруги і дистресів, – пише Б.Д. Карвасарський [26], але через поліморфність і слабкий прояв симптоматики клінічна діагностика цих станів ускладнена.

Оскільки в ситуації безробіття людина також зазнає психічної перенапруги та психотравмуючих відчуттів, то можна говорити про наявність психічної дезадаптації у безробітних. З цього приводу В.Б. Зайцева [22] зазначає, що психологічні особливості безробітних, які сприяють розвитку в них психічної дезадаптації, полягають у наступному. В структурі психічної сфери безробітних домінує вплив конфлікту цінностей, який визначається неузгодженістю між наявною потребою в досягненні значущої цінності і можливістю реалізації цієї цінності в дійсності. Тенденція до актуалізації інтрапсихічного конфлікту зростає і посилюється у новій, незвичній ситуації – при безробітті.

Дослідниці експериментально виявила психологічні характеристики безробітних, які є факторами ризику розвитку в них

неповної дезадаптації [22, с. 175]: агресивність, емоційна лабільність, підвищена збудливість і чуттєвість, нестійкість контролю, високий рівень тривожності, екстернальний локус контролю. При цьому з'ясувалося, що як безробітні, так і пацієнти із невротичними розладами, мають однакові особистісні особливості, які виражаються у зниженні інтересу до життя, недооцінці цінностей частини життя, недоліку або відсутності цілей на майбутнє, низькій здатності управління та контролю своїм життям, агресивних реакціях, нестійкості емоційного фону, нехтуванні до соціальноприйнятих норм і цінностей, конфліктності з оточуючими. Вказані риси є свідченням наявності у безробітних ризику неповної дезадаптації за невротичним типом і свідчать про наявність складності в знаходженні сенсу життя.

Вивчення зв'язку між безробіттям і загостренням порушень фізичного здоров'я вивчали С.Л. Дановський [20], Е. Лахельма [33], К. Леана [30], С. Маніла [33], Д. Фельдман [30] тощо. Науковці зазначали, що хворі по-різному ставляться до свого стану здоров'я. Одні демонструють активність у подоланні хвороби, переробці психотривожних ситуацій (безробіття як один із видів), прагнуть якомога швидше одужати, а інші – пасивність. Відтак, психологічний аналіз даного питання має враховувати мотиваційно-поведінковий аспект внутрішньої картини проблем із здоров'ям, який знаходить відображення в особливостях емоційно-негативної ситуації, механізмах психологічного захисту і копінг-поведінці.

Щодо механізмів психологічного захисту, які спрямовані на подолання фруструючого впливу безробіття і складного комплексу тривожних переживань, зауважимо наступне. Захисні механізми психіки забезпечують регуляцію, спрямованість поведінки, редукують тривогу та емоційну поведінку. У зв'язку з тим, що механізмами психологічного захисту здатні посилити, пом'якшити або нейтралізувати особистісні реакції на емоційно значущі стимули, до яких відноситься, зокрема безробіття, це актуалізує потребу навичок їх використання.

Сильні негативні емоції і фізичні реакції на втрату роботи обмежують психіку людей і стають гальмом їх активності, що негативно позначається на пошуках нової роботи. Тому в сучасних дослідженнях зріс інтерес до проблеми саморегуляції при пошуку роботи (А.Н. Дьомін [21] тощо).

Варто зазначити, що активність пошуку нового місця роботи, поведінка безробітного багато в чому залежать від структури його мотиваційної сфери, зокрема від його розуміння сенсу життя. Мотивація повернення втраченого разом із роботою статусу в

суспільстві дуже сильна, тому людина прагне якомога швидше знайти роботу. Втім, непоодинокі випадки, коли звернення до центру зайнятості розглядається як крок відчаю і як остання можливість знайти роботу. Людину переполює гама відчуттів – сором, недотепність, упевненість, що тут її обов'язково працевлаштують тощо. Інформація про реальні функції і можливості центрів зайнятості, а також про необхідність попередньої підготовки деяких документів досить часто викликає стан розгубленості, психологічного дисонансу, протесту і незадоволеності діями працівників центру.

Вивчаючи проблему безробіття, науковці спрямовували свої зусилля ще на один аспект цієї проблеми – аналіз соціально-психологічних причин, що спонукають різні соціальні групи дорослих до повторного вибору професії, умов мотивації повторного вибору професії (Г.А. Букіна, Н.А. Дунайцева та ін.). Автори виявили, що провідними мотивами повторного вибору професії у працюючих фахівців є незадоволеність заробітною платою і можливістю професійного росту, а у безробітних – неможливість працевлаштуватися за фахом на “добре оплачувану роботу” і поширення професійних можливостей. При повторному виборі професії, як відмічає Н.А. Дунайцева, певну роль відіграє емпатія, яка, наприклад, у психологів, пов'язана з типом особистості, а у студентів юристів – із комунікативними особливостями. Дорослі люди, які повторно обирають різні професії, відрізняються за переважаючим стилем спілкування (психологи – партнерський, юристи і економісти – авторитарний).

Пріоритетні напрямки психологічної підтримки безробітних у роботі центрів зайнятості вивчали Р.І. Атаманова [3], І.А. Волошина [16], О.І. Дьоміна [21], О.В. Корчевна [29], Л.Е. Макалкіна [31], Е.А. Молоткова [35], Д. Фельдман [30] тощо. Автори відмічали, що поряд із комунікативними та емоційно-регулятивними тренінгами, запозиченням практичних технологій і психодіагностичного арсеналу зарубіжних служб зайнятості, що здебільшого використовуються в центрах зайнятості, доцільно проводити групову та профорієнтаційну роботу, психологічне консультування. Зокрема, О.В. Корчевна [29] наголошувала на тому, що ефективність психологічної підтримки людини у ситуації безробіття можна забезпечити за рахунок відрефлексованості змісту компонентів суб'єктного потенціалу активності психологічними тренінговими засобами, оскільки у такий спосіб стає можливим стимуляція в людині активності як для успішного подолання ситуації безробіття, так і для долання важких ситуацій у майбутньому.

Демонструє схильність до цих міркувань також Г.О. Печоркіна [17]. Вона пропонує конструювати програми психологічного супроводу безробітних громадян, спрямовані на відновлення інформаційного та емоційного компонентів психічного здоров'я у процесі професіоналізації і формування стійкої високої потреби у праці. Технологія супроводу повинна спиратися на специфічну реконструкцію особистісного досвіду саморегуляції і самозбереження.

На думку А.М. Дьоміна [21], психологічну підтримку безробітних можна здійснювати завдяки навчанню відповідним способам вирішення проблем, їх презентації, обговорення тощо. Все це може включити зміст практичної допомоги людям, які переживають ситуацію безробіття. Одним із ефективних практико-орієнтованих способів опису та пояснення особистісно-середовищної взаємодії, при якому визначаються психологічні фактори успішного або невдалиного вирішення індивідуальних і соціальних проблем, є відповідні профільні моделі і типології є психологічне профілювання.

Психологічне профілювання слід розглядати як важливий аспект професійної орієнтації, яка у сучасних умовах покликана вирішувати децю інші завдання:

- а) ідентифікувати підготовку молоді не лише до вибору професії, а й до ефективної поведінки на вільному ринку праці після отримання професії;
- б) навчання прийомам самоорганізації в індивідуальних кризах зайнятості;
- в) вибір адекватних своїм індивідуальним особливостям стратегій поведінки у сфері зайнятості;
- г) психологічний супровід кар'єри на різних її етапах, в різних типах кризи тощо.

Як видно з наведеного, вчені вивчали вплив безробіття на психологічне самопочуття особистості, її свідомість, поведінку, взаємини у родині, стиль життя, мотиваційну сферу, а також суб'єктивні відчуття і переживання людини, що пов'язані з безробіттям, психічне здоров'я, напрямки психологічної підтримки тощо. Наголошували на необхідності переходу від технологій, що ігнорують особистість у світі професій, до технологій, які орієнтують людину в світі зайнятості.

Трансформація мотиваційної сфери безробітного відбувається досить швидко, а зміни носять радикальний характер.

Однак, незважаючи на чималу кількість напрямків досліджень на проблеми безробіття, дотепер залишаються маловивченими психологічні детермінанти безробіття і способи реінтеграції

безробітних у трудову діяльність, зокрема мотиви вибору роботи клієнтами центрів зайнятості, актуальність і недостатня розробленість яких визначили напрямок нашого дослідження.

Список використаних джерел

1. Августин А. Исповедь / А. Августин. – М.: “Канон+”, 2003. – 464 с.
2. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: Учебник для вузов / В.В.Адамчук, О.В.Ромашов, М.Е.Сорокина. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 407 с.
3. Атаманова Р. И. Поиск работы (домашний психолог XXI века) / Р.И.Атаманова. – М.: ЗАО “Бизнес-школа “Интел-синтез”, 2001. – 192 с.
4. Базарсадаева А.Д. Молодежная безработица: основные направления государственного регулирования : Автореф. дис... канд. социол. наук : 22.00.08 – социология управления (социологические науки) / Аягма Доржиевна Базарсадаева. – Чита, 2009. – 24 с.
5. Башук Л.П. Мотиваційні чинники працевлаштування особистості юнацького та дорослого віку : Автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Людмила Петрівна Башук. – К., 2010. – 19 с.
6. Беккер Г.С. Экономический анализ и человеческое поведение / Г.С.Беккер// Тезис. – 1993. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 24-40.
7. Беляева И. Ф. Трудовая мотивация: механизмы формирования и функционирования / И. Ф. Беляева // Изменения в мотивации труда в новых условиях. – М.: Изд-во НИИ труда, 1992. – С. 68-82.
8. Боровик В. С. Занятость населения : Учеб. пос. / В. С. Боровик, Е. Е. Ермакова, В. А. Похвоцев. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. – 320 с.
9. Брайер К. Х. Безработица и неполная занятость / К. Х. Брайер // Социологические исследования. – 1993. – № 10. – С. 101-108.
10. Буланов В.С. Современные проблемы занятости и безработицы / В.С.Буланов. – М.: Изд-во РАГС, 1996. – 41 с.
11. Булгаков С.Н. Философия хозяйства / С.Н.Булгаков. – М.: Наука, 1990. – 412 с.
12. Варьянов А.И. Рынок труда, безработица и регулирование занятости (статистика, цифры, факты): научное издание / А.И.Варьянов. – Чита: ЧитГУ, 2007. – 361 с.
13. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций / Ф.Е.Василюк. – М., 1984. – 373 с.

14. Вассерман Л.И. Внутренняя картина болезни в структуре качества жизни у больных с соматической патологией / Л.И. Вассерман, Е.А. Трифонова, В.Л. Федотова // Сибирский психологический журнал. – 2008. – №27. – С.67-70.
15. Вебер М. Избранное. Образ общества / Макс Вебер. – М.: Наука, 1994. – 702 с.
16. Волошина И.А. Психологическое исследование изменения личностных характеристик безработных / Ирина Александровна Волошина, В.А. Гребенников // Вести. Росс. гуманит. науч. фонда. – 2009. – № 5.
17. Глуханюк Н.С. Психология безработицы: введение в тему / Н.С. Глуханюк, А.И. Колобкова, А.А. Печеркина. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2008. – 325 с.
18. Гордиенко А. А. Структура поведения безработного / А. А. Гордиенко, Г. С. Поршнева, Ю. М. Плюснин // Социологические исследования. – 1996. – №11. – С. 99-109.
19. Городецкая И. М. Ценностно-мотивационные проявления личности безработных в процессе их вторичной профессионализации : Дис ... канд. психол. наук : 19.00.05 – социальная психология / Инна Михайловна Городецкая. – Кашинь, 1999. – 260 с.
20. Дановский С.Л. Социальная и психологическая характеристика безработных /С.Л.Дановский// Социологические исследования. – 2007. – № 5. – С. 82-89.
21. Демин А.Н. Личность в кризисе занятости: стратегия и механизмы преодоления кризиса : Автореф. дис... д-ра психол. наук / 19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологии / Андрей Николаевич Демин. – Краснодар, 2006. – 56 с.
22. Зайцева В.Б. Психологические факторы риска дезадаптации безработных: Дис ... канд. психол. н.: 19.00.04 – медицинская психология; Виктория Борисовна Зайцева. – СПб., 2010. – 217 с.
23. Заславский И.Е. Труд. Занятость. Безработица / И.Е.Заславский. – М.: Департамент труда и занятости правительства, 1992. – 192 с.
24. Иванова В.Н. Управление занятостью населения на местном уровне: Учеб. пос. / В.Н.Иванова, Т.И.Безденежных.– М.: Финансы и статистика, 2002. – 192 с.
25. Исматилова Ф. С. Профессиональный опыт специалистов и управление им в условиях рыночной экономики : Дис... д-ра психол. наук : 19.00.03/ Файруза Салихджановна Исматилова. – М., 2000. – 382 с.

26. Карвасарский Б.Д. Клиническая психология: Учебник / Б.Д.Карвасарский. – СПб.: Питер, 2004. – 541 с.
27. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – Петрозаводск: Петроком, 1993. – 546 с.
28. Корнилова С. В. Социальные проблемы занятости и безработицы: Автореф. дис... канд. социол. наук / С.В.Корнилова. – М.: РАГС, 1998. – 22 с.
29. Корчевна О.В. Психологічні чинники формування активності безробітних на ринку праці: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ольга Володимирівна Корчевна; Ін-т підготовки кадрів Державної служби зайнятості України. – К., 2006. – 233 с.
30. Леана К. Как справиться с потерей работы: реакции индивидуумов, организаций и общественности на увольнения / К.Леана, Д.Фельдман. – М.: Ось-89, 2001. – 211с.
31. Макалкина Л.Е. Влияние групповой работы на изменение установок безработных граждан /Л.Е.Макалкина// Проф-ориентация и психологическая поддержка безработных граждан и незанятого населения. – М., 2000. – С. 161-166.
32. Мандрикова Е.Ю. Особенности психологического времени безработных / Е.Ю.Мандрикова// Вопросы психологии. – 2005. – № 6. – С. 54-62.
33. Манила С. Безработица и больные: некоторые проблемы и результаты финского исследования по безработице / С.Манила, Э.Лахельма //Труд и общество: Материалы сов.-фин. семинара по социологии труда. – М., 1988. – С.74-94.
34. Михайлова Н.Б. Опыт психологического исследования ситуации безработицы /Н.Б.Михайлова// Психологический журнал. – 1998. – № 6. – Т.19. – С.91-103.
35. Молоткова Е. А. Жизненные планы личности при смене профессии: Дис... канд. психол. наук. / Е. А.Молоткова. – Ростов-на-Дону, 1997.
36. Никифорова А. А. Рынок труда: занятость и безработица. – М.: Междунар. отношения, 2008. – 180 с.
37. Осадчая Г.И. Семьи безработных и семейная политика // Социс. – 1997. – № 7. – С. 79-82.
38. Осницкий А.К. Саморегуляция активности субъекта в ситуации потери работы / Алексей Константинович Осницкий, Т.С. Чуйкова // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 92-105.
39. Пельцман Л. Е. Стрессовые состояния у людей, потерявших работу / Л. Е. Пельцман // Психологический журнал. – 1992. – Т13. – №1. – С. 126-130.

40. Пляксы В.И. Безработица: теория и современная российская практика (социально-экономический аспект) / В.И. Пляксы. – М.: Изд-во РАГС, 2005. – 384 с.
41. Селезнева А.В. Психологические особенности личности молодого безработного и возможности их коррекции в процессе тренингового обучения: Автореф. дис... канд. психол. н. / 19.00.07 педагогическая психология / Алена Владимировна Селезнева. – Иркутск, 2008. – 19 с.
42. Сорокин П.А. Социальная мобильность: [Пер. с англ. М. В. Соколовой] / Питирим Александрович Сорокин. – М.: Academia : I.VS, 2005. – 588 с.
43. Старовойтова Л.И. Занятость населения и ее регулирование: Учеб. пос. / Л.И. Старовойтова, Т.Ф. Золотарева. – М.: Академия, 2001. – 192 с.
44. Степанова С.С. Личностные факторы успешности трудоустройства безработных : Дис ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Светлана Сергеевна Степанова [Место защиты : Дальневост. гос. ун-т путей сообщ.] – Комсомольск-на-Амуре, 2008. – 219 с.
45. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами бідності : наукове видання / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
46. Удальцова М.В. Четыре среза занятости: ценности, мотивации, доходы, мобильность / М. В. Удальцова, Н. М. Воловская, Л. К. Плюшина // Социологические исследования. – 2005. – № 7. – С. 43-52.

An overview and analysis of the problem motivating the choice of profession unemployed. In studying the psychological literature material generalize theoretical and practical contribution of scientists from The formulated problem, solved cumulative portrait of the unemployed through general psychological qualities. It is noted that the situation of unemployment is accompanied by transformation of the leading job search motives and attitude to work as conservation status of the unemployed (at the level of the individual) and the evolution of type unemployed as changes occurring in the consciousness of society (mentality) in respect of professional and prestige of various professions (on a social level).

Keywords: motives of choice of profession, unemployed, personal characteristics bezrobitnoho.

Отримано: 15.07.2011